

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh628>

TÜRK AV KÜLTÜRÜNDE KULAN (YABAN EŞEĞİ) ve MAHİYETİ

Cihad CİHAN*

Özet

Türkçe’de kulan ismi verilen hayvanın mitolojik devirlerden başlayarak yakın zamanlara kadar Türkler tarafından avlandığı ve etinin yendiği bilinmektedir. Türkiye’de bazı ana kaynak çevirilerinde ve akademik yayınlarda kulan ismine birbirinden farklı anlamlar verilmiştir. Bunların bazılarında yaban atı, bazılarında yaban eşeği, bazılarında ise her iki anlamda izah edilmiştir. Yaban eşeği tarihte Arap, Fars, Moğol ve başka kavimler tarafından da avlanmıştır. İslam dininde yaban eşeğinin avlanmasına ve etinin haram olduğuna dair kesin hükümler bulunmamaktadır. Bu çalışmada kulanın ne olduğu ve Türk av kültüründeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarihî sözlüklerde ve diğer kaynaklarda kulanın yaban eşeği olduğu görülmektedir. Ayrıca kulan Türkçe’de yer, şahıs, bitki ve boy ismi olarak da kullanılmıştır. Bazı Türk lehçelerinde kulan ismi yaban eşeği anlamını korumuştur. Diğerlerinde ise kulun (tay) kelimesi ile anlam benzeşmesine uğramıştır. Kulan biyolojik tasnifte Asya yaban eşeği (*Equus hemionus*) olarak tanımlanmaktadır. Asya yarı eşeği olarak da isimlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Avcılık, Kulan, Yaban Eşeği, Yaban Atı, Kulun*

The Kulan (Wild Ass) in Turkish Hunting Culture and it’s Characteristics

Abstract

The animal given the name kulan (khulan) in Turkish starting from the mythological era where until recently hunted by the Turks, and it is known that the meat of kulan is eaten. In Turkey, in some of the main source translations and in academic publications different meanings given to the name kulan. It has been explained in some of these as wild horse in some wild ass, while others used in both meanings. In history wild ass has been hunted by the Arabs, Persians, Mongols and other tribes. In the

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-Posta: ccihan@aku.edu.tr

religion of Islam precise provisions on the prohibition of hunting and meat of wild asses are not available. In this study we tried to identify what is kulan and its place in Turkish hunting culture. In historical dictionaries and other sources, the kulan seems to be wild ass. In addition, kulan is used in Turkish as place, person, plant and clan's name. In some Turkish dialect's kulan has preserved its wild ass meaning. In others, kulan has been subjected to affinity meaning with the word kulun (colt). In biological classification kulan is defined as Asian wild ass (*Equus hemionus*). It is referred as half-ass of Asia.

Keywords: Hunting, Kulan (Khulan), Wild Ass, Wild Horse, Kulun

Giriş

Türklerde avcılık çok eski zamanlara kadar geriye giden bir geleneğe sahiptir. Türk kültüründe avcılık, hem askerî anlamda savaşa hazırlayıcı niteliklerin gelişmesinde, hem de avcılığın yanında atıcılık ve binicilik kabiliyetlerinin sürekli olarak canlı tutulmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca İslamiyet öncesi Türk inancında avın verimli ve başarılı geçmesi için gerekli örf ve kaidelerin olması, onun Türk kültüründe dinî bir boyutu olduğunu da ortaya koymaktadır (Güven ve Hergüner 1999: 32, 47).

Eski dönemlerden itibaren Türkler tarafından avlanan hayvanlar çok çeşitli olmakla birlikte, özellikle Türkçe kaynaklarda kulan ve geyik öne çıkmaktadır. Doktora çalışmamızda kulanların 19. yüzyılda Hazar ötesi Türkmenlerince avlanarak etinin yendiğini, buna şahit olan Osmanlı seyyahı Mehmet Emin Efendi'nin kulanı yaban atı, batılı seyyahların ise yaban eşeği (wild ass) olarak isimlendirdiklerini tespit etmiştik. Ancak tezdeki kültürel konuların zenginliği sebebiyle, bu hususta sadece iki seyyahın gözlemlerini nakledebilmiş, kulanın yaban atı mı, yoksa yaban eşeği mi olduğu konusunda kapsamlı bir araştırma yapamamış ve bir sonuca varamamıştık (Cihan 2010: 225). Daha sonraki araştırmalarımızda, kulan kelimesinin Türkiye'de yapılan tarihî kaynak çevirilerinde farklı farklı izah edildiği¹; bazı akademik

¹ Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut Hikâyelerindeki yabani hayvanlar bahsinde, hikâyelerde iki yerde geçen kulanı “yaban atı” olarak, aynı eserin indeks kısmında ise Divan'ı kaynak göstererek kulan kelimesini “yabani at ve yabani eşek” olarak açıklamaktadır (Gökyay 2000: CDXLIII, 253). Mustafa S. Kaçalın, Çin yıllıklarında geçen “ho-lan” kelimesini “kulan ve at” olarak anlamlandırmıştır (Kaçalın 1995: 47). Mürsel Öztürk, çevirisini yaptığı Aksarayî'nin *Müsameretü'l-Ahbar* adlı eserinde yer alan Süleyman Şah'ın oğlu Kulan Arslan'ın ismini açıklarken, Kulan Arslan'ın asıl adının Davud olduğunu, Kulan'ın bunun Türkçe adı olabileceğini ve kulanın “yaban atı” manasına geldiğini ifade etmekte, *Müsameretü'l-Ahbar*'ın Osman Turan tarafından yapılan neşrini kaynak göstermektedir (Aksarayî 2000: 15).

çalışmalarda yaban eşeği anlamında², bazılarında yaban atı anlamında³, bazılarında ise her iki anlamda birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir⁴.

Bu meselenin çözümlenebilmesi için yöntem olarak öncelikle tarihî kaynaklarda kulan ismi verilen hayvanın İslam öncesi ve sonrası Türk av kültüründeki konumu belirlenmeli, yani avlanarak etinin yenilip yenilmediği; topraklarında yaban eşeği bulunan diğer kavimlerin av kültürüyle birlikte tespit edilmelidir. Tarihî tıp kitapları ve yiyeceklerle ilgili eserlerde kulan veya yabani eşek etinin durumu incelenmelidir. Bu yapıldıktan sonra İslam dininde, yaban atı ve yaban eşeğinin avlanması, etlerinin yenmesi hakkındaki dinî hükümlerin tespiti gerekmektedir. Daha sonra kelimenin etimolojisi, tarihî sözlüklerdeki anlamı, Türk lehçelerindeki kullanımı, benzerlik veya farklılıkları ortaya konulmalıdır. Türk lehçelerinde kelimenin durumu incelenirken, Türk halklarının yaşadıkları yurtları, göçleri, din değiştirmeleri ve konar-göçer yapıdan yerleşik hayata geçişleri de göz önünde tutulmalıdır. Çünkü bu değişiklikler av kültürünü de etkilemiştir. Bu değişikliklerin bir sonucu olarak Türk lehçelerinde at ve yaban eşeğini ifade eden kelimelerin anlam değişmesine veya benzeşmesine uğraması tahlil edilmelidir. Ayrıca kulan kelimesinin Türkçe’de yer, şahıs, boy, bitki ismi olarak ve atasözlerindeki kullanımı, yani Türk kültüründeki genel durumunun değerlendirilmesi de konunun tahlili

² Faruk Sümer, Dede Korkut Hikâyelerinde geçen kulanı “yaban eşeği” olarak açıklamaktadır (Sümer 1976: 323). M. Turgut Berbercan, kelimeyi Baburname’ye dayanarak “Türklerce eti yenen yaban eşeği (*Equus hemionus* [kulan])” şeklinde açıklamaktadır (Berbercan 2010: 24). M. Metin Türkteş, Dede Korkut Hikâyelerindeki kulanı “büyükbaş evcil hayvanlar” başlığında ele almakta, diğer taraftan kulanı “yaban eşeği” olarak açıklamaktadır (Türkteş 2013: 1098-1099).

³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinde kulanı “Orta Asya’nın etleri yenilen yaban atı” olarak tanımlamaktadır (Ögel 1991: 252). Emel Esin, Türk sanatında at türleri konusunu ele alırken kulanı “yabani midilli ve yabani at” olarak (Esin 2004: 295-296); Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinden olan Hasan Oraltay, kendilerinin de avladıkları ve kulan dedikleri hayvanı “yabani at” olarak tanımlamaktadır (Oraltay 1976: 214, 221). İbrahim Kafesoğlu, kulanı “yabani at” olarak açıklamaktadır (Kafesoğlu 1980: 15).

⁴ P. Mary Işın, *Müntehab-ı Şifa* adlı tıp kitabında yer alan av etleri bahsinde geçen kulanı “yaban eşeği de denilen bir tür yabani at (*Eguus hemionus*)” olarak açıklamaktadır (Işın 2009: 453). E.G. Naskali ve H.O. Altun’un editörlüğünde hazırlanan *Av ve Avcılık* isimli eserdeki bir makalede kulanın “yabani at ve eşek” için kullanıldığı ifade edilmekte (Polat 2008: 58), bu eserdeki başka bir makalede ise kulan “anayurdu Asya olan at ile eşek arası görünüşte yabani bir at türü, iki-üç yaşında dişi tay, kısırak” olarak açıklanmaktadır (Şenel ve İlhan 2008: 329). Akademik yayınlarda kulan kelimesine dair yapılan bu farklı izahlara ilave edilebilecek daha başka örnekler de mevcuttur. Hatta kulan kelimesinin yer aldığı muhtelif ana kaynaklara dayanarak yapılan Türklerde avcılık veya av hayvanlarına dair yayınların bir kısmında ismi dahi geçmemektedir.

açısından faydalı olacaktır. Bunlar yapıldıktan sonra kulanın biyolojik tasnif içindeki yeri ve özellikleri ortaya konulmalıdır.

1. Türk Av Kültüründe Kulan

Kulanın Türkler tarafından avlandığına dair ilk bilgiler destani devirlerden itibaren başlamaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur alfabesiyle yazılmış olan İslam öncesi rivayetinde, Oğuz Kağan'ın verdiği toyda, beyleri ve halkına hitaben söylediği sözler arasında “*av yerinde yürüsün kulan -av yirde yürüsün kulan-*”⁵ cümlesi geçmektedir. Burada geçen kulan kelimesi destan metninin sonuna eklenen sözlükte “katır, yaban eşeği” olarak açıklanmıştır (Bang ve Arat 1970: 5, 21, 36). Ancak destan metninde Oğuz'un ele geçirdiği ganimetleri taşıyan hayvanlar arasında at, öküz ve katır kelimeleri ayrı ayrı geçmektedir (Bang ve Arat 1970: 11). Oğuz Kağan Destanı'nın İslam öncesi rivayetinde kulanın avlandığı ve at ile katırdan farklı bir hayvan olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Reşideddin'in kaydettiği Oğuz Destanı'nın İslami rivayetinde ise kulan veya yaban eşeği destandan çıkmıştır.

Manas Destanı'nda, “Manas'ın köpeği Ak-taygan'ın kumlukta kulan dişlediği, Manas'ın kırk yiğidiyle birlikte kulan avladığı, Kırgızların canları sıkıldığında kulan avladıkları” görülmektedir (Radloff 1995: 98, 143, 171). Gülensoy, destandaki kulan kelimesini Kırgızca “yaban eşeği” olarak açıklamaktadır (2002: 47, 245). Naciye Yıldız ise Manas Destanı'ndaki bu kelimeyi “yabani eşek ve tazının beslenmek için avladığı bir hayvan” olarak tarif etmektedir (1995: 224-225).

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan hayvanlar arasında kulan da bulunmaktadır. Destanda çeşitli hayvanların özellikleriyle ilgili yapılan bir tasnif dikkat çekicidir. Burada kulan, at ve katır birbirlerinden farklı bazı özellikleriyle yer almaktadır:

*Gitdükte yerün otlakların geyük bilür,
Genez yerler çemenlerin, kulan bilür⁶,*

⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* adlı eserinde Uygurca Oğuz Destanı'ndaki bu ifadeyi günümüz Türkçesiyle “*Av yerlerimiz dolsun, vahşi at ile kulan*” şeklinde aktarmaktadır (Ögel 2010: 118). Ancak aynı eserin indeks kısmında ise kulan kelimesinin karşılığında “bakınız eşek” ifadesi yer almaktadır (Ögel 2010: 629).

⁶ Bu satırdaki *genez* yerler ifadesini Gökyay, *genez* okuyup “kolay, yavaş, mülayim” anlamlarını vermiş, Talat Tekin de *genez* okuyuşunu desteklemiştir. Muharrem Ergin, *gögez* okuyarak “yeşermiş, yeşillenmiş” olarak anlamlandırmıştır. Tezcan ise bu anlamların metin bağlamına pek uygun düşmediğini belirterek başka bir açıklama önerir: “Kelez yerler çemenlerin kulan

*Ayru ayru yollar izin deve bilür,
Er ağırın, er yeynisin, at bilür,
Ağır yükler zahmetin katır bilür* (Gökyay 2000: 2).

Dede Korkut Hikâyelerinde kulan, at ve katırdan farklı olarak; kıraç topraklarda, yani çöllük bölgelerde ot biten yerleri iyi bilen bir hayvandır. Bu bilgi de kulanların yaşadıkları alanlara tamamen uymaktadır. Bunun dışında Dede Korkut Hikâyelerinde kulanla ilgili başka ifadeler de yer almaktadır: “*Kazan der: Kavim kabile benim kama yurdum. Kulan ile sığın geyiğe konşu yurdum (Kavim kabile benim ortak yurdum. Kulan (yaban eşeği) ile sığın geyiğe (yabani geyiğe) komşu yurdum)*” (Gökyay 2000: 19).

Köroğlu Destanı'nın Türkmen rivayetinde kulan yine geyikle birlikte avlanarak eti yenilen bir hayvandır: “*Göroğlu söyledi: -Hey, Köse. Sen kırkları alıp avlanmaya git. Geyik mi olur kulan mı olur? Vurup getir, şara yapıp yemek için. Kırklarda avcılık nerde, kulan nerde?*” (Göroğlu 1996: 267, 273). Türk mitolojik ve edebî metinlerinde kulan özellikle geyik ile birlikte geçmektedir.

Alpamış Destanı'nın Kazak rivayetinde, destan kahramanı Alpamış, kulan yavrusu avlamaktadır: “*Kulannan attı kodıktı (Vurdu kulan yavrusunu)*” (Üçüncü 2006: 86-87).

Görüldüğü gibi kulan, bir av hayvanı olarak özellikle konar-göçer Türk halklarının destan ve hikâyelerinde yer almaktadır. Tarihî kayıtlarda ise ilk bilgiler İskitler dönemiyle başlamaktadır. Grek coğrafyacısı Strabon, *Coğrafya* adlı eserinde Kırım çevresindeki İskitlerin toprakları hakkında bilgi verirken, bu bölgenin av hayvanları arasında yaban eşeğini de sıralamaktadır (Strabo 1854: 480).

Hunlardan başlamak üzere eski Türklere dair ilk bilgiler Çin yıllıkları da denilen hanedan tarihlerinde yer almıştır. Çin vakanüvisleri eski Türklerle ilgili olarak çok önemli bilgiler vermişler, bu arada özel ad (boy, kişi ve yer adları) ve unvan gibi birçok Türkçe kelimeyi de Çin yazısının elverdiği ölçüde kaydetmişlerdir. Bunlar arasında en fazla kelimeye Göktürkler dönemindeki kaynaklarda rastlanmaktadır. Eski Çin kaynaklarındaki Göktürkler hakkında ilk bilgiler ve dolayısıyla en eski Türkçe kelimeler Kuzey Çu Sülâlesi (M. 556-581) tarihinde bulunmaktadır. Bu kitapta kaydedilmiş olan en eski Türkçe kelimelerden bazıları; “*T'u-küe*” (Türk), “*K'u-ku*” (Kırgız) gibi kavim ve “*T'u-men*” (Orhun yazıtlarında Bumin), “*K'o-lo*” (“Kara”?) gibi kağan adları ile

bilür, sözünün, kıraç toprakların ot biten yerlerini kulan (yaban eşeği) bilir anlamında olması mümkündür” (Tezcan 2001: 49). Bu izah kulanların yaşadığı alanlara daha uygun düşmektedir.

“*k’o-ho-tun*” (katun/hatun), “*yehu*” (yabgu), “*ta-kuan*” (tarkan) gibi unvanlar ve “*ko-li*” (karı, yaşlı), “*so-ko*” (sakal, saç), “*fu-lin*” (böri, kurt), “*ho-lan*” (kulan) gibi cins isimlerdir (Kaçalın 1995: 47). Mevcut bilgilere göre kulan kelimesi yazılı kaynaklarda ilk kez burada geçmektedir.

Abbasiler döneminde yaşamış olan Cahiz (M. 776-869), özellikle ilk Müslüman Türklerden sayılan Horasan Türkleri hakkında bilgi verdiği *Manakib Cund el-Hilafa va Faza’il el-Etrak* (Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri) adlı eserinde, eski Arapların Türklerin faziletleri hakkındaki müspet düşüncelerini nakletmektedir. Bu eserinde, Abbasi Halifesi Me’mun’un kumandanlarından olan Humayd b. Abdulhamid’den naklettiği bilgilere göre, Türkler Müslüman olduktan sonra da yaban eşeğini avlamaya devam etmişlerdir: “...diğer askerlerden kat kat fazla yürüdüğü, çok yay çekmekle omuzları yorulduğu halde, konağın yakınında bir yaban eşeği veya geyik gördüğü, önüne bir tilki veya tavşan çıktığı zaman, Türk’ün, bu kadar yolu yürüten ve bu şekilde yorulan o değilmiş gibi yeni koşmaya başlayan insan gibi koştuğunu görürsün” (El-Cahiz 1988: 69).

Türkçe yazılı kaynaklarda konuyla ilgili ilk bilgiler İslami dönemde yazılan Divanü Lügati’t-Türk’te bulunmaktadır. Divan’da bir şiirde geçen “*Gençleri çalıştırarak, meyve toplatarak, kulan ve geyik avlatarak bayram yapıp avunalım*” ifadesinde görüldüğü gibi kulan avlanan bir hayvandır (Divan I 1988: 214, 263).

Kutadgu Bilig’de de kulan, avlanan hayvanlar arasındadır: “**Kulan** ya **tagı** tut taki kök teke tutup keldürürler sanga ay böke. Böri tilkü arslan adığ ya tonguz seningdin kutulmaz ölür avda tüz” (Kutadgu Bilig 1991: Beyit 5375). “İster **yaban eşeği** veya **tagı**, ister boz geyik olsun, ey pehlivan, bunları, yakalayıp, hep sana getirirler. Kurt, tilki, arslan, ayı veya domuz hiç biri senin elinden kurtulamaz, hepsini avlar öldürürsün” (Yusuf Has Hâcib 1991: 386).

Ancak burada “kulan ve tagı” ayırımının yapılması konumuz açısından önemlidir. Zira *kulan* yaban eşeği olup *tagı* ise yaban atıdır⁷. Günümüzde nesli devam eden yaban atları iki gruba ayrılmaktadır. Birincisi tarpan atı (*Equus ferus Boddaert*), diğeri ise tagı atıdır (*Przewalski atı, Equus przewalskii Poliakov*). Tarpan atı ehlî atların atası olarak kabul edilmektedir (Groves ve

⁷ Clauson, Türkçe etimolojik sözlüğünde “*tagı*” kelimesini “dişi kulan veya yaban eşeğinin dişisi” olarak izah etmektedir. Moğolca’da kelimenin “*taki*” şeklinde olduğu ve “yaban atı ve yaban eşeği” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kutadgu Bilig’deki bu ifadeyi ise “erkek veya dişi yaban eşeği ve boz teke yakala” şeklinde çevirmiştir (Clauson 1972: 466).

Grubb 2011: 13). Kutadgu Bilig’de “*tagı*” kelimesi başka beyitlerde de geçmektedir:

“**Keyik tagı** kördüm bu Türkçe sözüg, anı akru tuttum yakurdum ara”.

“Bu Türkçe sözü **yabânî geyik** gibi gördüm; onu yavaşça tuttum, aldatarak, kendime yaklaştırdım”.

“*Kevel tazı büktel tagı arkunı, akur toldı tolmaz bu sukluk kanı*”.

“**Arap küheylanı**, binek ve diğer cins atlar ile ahırların dolmuştur; fakat bu aç gözlülük doymak bilmez”.

“*Kalı bulmasa men vefa birle yalnguk, keyik tagı birle tiriglik kalayı*”.

“Eğer ben bir vefâli insan bulamazsam, **yabânî hayvanlar** ile birlikte ömür süreyim”. (Kutadgu Bilig 1991: Beyit 6617, 5369, 6570; Yusuf Has Hâcib 1991: 475, 385, 471).

Reşit Rahmeti Arat tarafından çevrilen Kutadgu Bilig’de *tagı* kelimesi “yabani” anlamında çevrilmiş olup, konuyla ilgili bu beyitlerin anlamları birbirleriyle çelişmektedir. Eski Türkçe’de geyik (*keyik, kiyik*) kelimesi yaban hayvanı, av hayvanı ve geyik anlamlarında kullanılmıştır (Şen 2008: 75 vd). Divan’da buna dair izahlar mevcuttur (Kâşgarlı 2005: 312). Kutadgu Bilig’deki metin bu yaklaşımla ele alındığında *keyik tagı*= yabani tagı (yabani at) anlamında olmalıdır. Çünkü tarihi kayıtlarda Türkistan’daki yaban atlarının (tagıların) yakalanarak ehlîleştirildikleri bilinmektedir.

Mesela Mubarek Kasım en-Nihavendi Zengî, Abbasi halifesine hizmet eden Huttal Beyi Ebu Yakub’un zamanında meydana gelen konuyla ilgili bir olayı nakletmektedir: Buna göre Semerkant elçisi, halifeye derisi yaban eşeği renginde, hatta ondan daha ilginç renkteki çirkin bir Türk atının, başka yörelerden getirttiği iyi cins atların başında yürüdüğü bir at sürüsü hediye etmiştir. Bu at dağ atı (*tagı*) olarak adlandırılmaktadır. Elçi bu Türk tagisinin en hızlı avcı atı olduğunu bir hikâyeye anlatmıştır. Daha sonra Ebu Yakub birkaç tane tagı atı bulmak için Türkistan’a gitmiştir. Ebu Yakub bu atları detaylı olarak tarif etmektedir. Onun verdiği bilgilere göre Türkler bu yaban atlarını iki yaşını aşmadan yakalıyorlar ve ehlîleştiriyorlardı. Türkler tagiyi kementle yabani eşek yakalamak için kullanıyorlardı. Bunlar yaban eşeğinkine benzer az rastlanan derilerinin rengiyle garip bir görünüşte olan orta boy atlardı. Yaban eşeğinden biraz daha iriydiler. Yelesiyle kuyruğu gür ve kısaydı (Esin 2004: 278, 293; Karşılaştırmız: Resim 3). Yukardaki beyitlerde yer alan *arkun* kelimesi hususunda ise Kaşgarlı Mahmud, en hızlı yarış atının yaban aygırı ile evcil kısrağın çiftleşmesinden doğan *arkun* olduğunu yazmaktadır. Ayrıca avla

ilgili kaydettiği bir dizede “doğanı (bir eline) alıp arkuna binerek dağ keçilerine yetiştir, vahşi hayvanlar avlar...” (Kâşgarlı 2005: 151, 217-218) cümlesinde görüldüğü gibi bu atlar avcılıkta kullanılmaktadır. *Tagı arkumı* ifadesinin bu bilgiye göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gazneli ve Selçuklu devletlerinde idari görevlerde bulunan İbn Hassûl (ö. 450/1058), Tuğrul Bey’e sunduğu *Kitâbü Tafzîli ’l-etrâk alâ sâ’iri ’l-ecnâd* adlı eserinde Türkleri tanıtırken onların avcılığına ve yaban eşiği avladıklarına dair bilgiler vermektedir: “*Türkler bütün yiyeceklere eti tercih ederler. Bunlar ancak gasp edilmiş olan eti beğenirler ve yalnız kapmak suretiyle elde ettikleri ette lezzet duyarlar ki bu avcı hayvanlar ve kuşlar ve aslanların âdetidir. Bunlar kırlara ve otsuz, ocaksız çöllere alıştırlar. Bunların kaçan bir geyiği ve bir yaban eşiğini avlamak için gösterdikleri tahammülün ve bu hususta katlandıkları meşakkatin dereceleri yüksektir...*” (Azzavi 1940: 259-260). Kirman Selçuklularında, Melik Muhammed’in ceylan ve yaban eşiği avladığına dair bilgiler mevcuttur (Merçil 1989: 69).

Kulan avı Kuzey Hindistan’daki Türkler arasında da devam etmiştir. Kuzey Hindistan’da bir devlet kurmuş olan Babür, hatıratında 913 (M. 1524) yılında Kabil bölgesinde, Kettevâz ovasında, bir süre avında bizzat kendisinin geyik ve kulan avladığını anlatmaktadır:

“*Kettevâz ovasında, av için halka yapıldı. Bu ovanın geyik ve kulanı daima semiz ve çok olur. Halka içerisine çok kulan ve geyik girdi. Birçok kulan ve geyik vurdular. Av esnasında bir kulanı takip ettim ve yaklaşarak, bir ok attım. Tekrar bir ok attım, fakat bu yaralar ona, devirecek derecede, tesir etmemişti. Bu iki yara yüzünden, koşması biraz ağırlaştı. Atımı mahmuzladım. Gizlice yaklaşarak, iki kulağı arasından tam ensesine kılıçla vurdum. Girtlağı asılı kaldı; sıçradı gitti. Az kalsın ard ayağı üzengime sürünecekti. Kılıcım çok iyi kesti. Çok semiz bir kulan idi. Kazısı (karın yağı) insanın bir karışından bir az eksikti. O gün bir kulan daha vurdum. Bu avda ele geçen kulan ve geyiğin ekserisi semiz idi; fakat hiç biri benim vurduğum kulan kadar semiz değildi”* (Babur 1987: 226).

Babürname’yi tercüme eden R. Rahmeti Arat, eserin notlar kısmında kulan kelimesini “yabani eşek” olarak açıklamış; diğer taraftan Şeyh Süleyman Efendi’nin sözlüğündeki kulan kelimesinin anlamlarıyla yani “yabani at, gûr-ı har (yaban eşiği), tavar, esb-i deşti” ile karşılaştırma göstermiştir (Babur 1987: 624). Burada kulan avında kullanılan silah ok-yay ve kılıçtır (ok urmak, oklamak, kılıç çapmak). Bu av da halka oluşturarak (çerge salmak) yapılır. Atlı

avcı grubu, halka oluşturarak yaban eşeği sürüsünü kovalar (sonuca çapmak). Babür, kovaladığı yaban eşeğini iki okla vurarak yavaşlatmış, atını mahmuzlayarak avına iyice yaklaşmış ve tek kılıç darbesiyle kulanın başını gırtlığından asılı kalacak şekilde koparmıştır (Berbercan 2010: 24).

XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis* adlı eserinde av çeşitlerini sıralarken üçüncü grupta yaban eşeği avından bahsetmektedir: “Üçüncü çeşit av, davarlardan ve dört ayaklı hayvanlardan olan ceylan ve tavşan ile yaban eşeği, arslan, kaplan, tilki ve kurt denilen hayvanların avıdır. Kiminin yenmesi helaldir, taze etleri, bulunmaz bir tat verir. Kiminin yenmesi haramdır ama postu ve başka organları büyük yarar sağlar. Avlanmaları, özellikle malın korunması bakımından yararlıdır” (Gelibolulu 1975: 45).

Türkmenlerin XVIII. yüzyılda yaşamış ünlü ozanı Mahtumkulu'nun şiirlerinde kulan avlanan bir hayvandır ve kelime Türkiye Türkçesi'ne yaban eşeği olarak çevrilmiştir⁸ (Magtymguly 1992: 200, 411).

XIX. yüzyılda Türkistan'da seyahat eden farklı kavimlerden seyyahlar konar-göçer bozkır kültürünü devam ettiren Kazak, Kırgız ve Türkmenlerin kulan avlayarak etini yediklerine dair bilgiler vermektedirler. 1832 yılında, Hazar denizinde seyahat eden Rus botanikçi G. S. Karelin, Batı Üstyurt çöllerinde Kazakların yaban eşeklerini avladıklarını gözlemlemiştir (Sauer 2000: 38). Rus seyyahı Velikanof, 1856 yılında Kırgızların derin çukurlar kazarak kulan avladıklarına şahit olmuştur (Valikhanof 1865: 60-61). Osmanlı seyyahı Mehmet Emin Efendi, 1877 yılında Hazar çevresinde, Türkmen bölgesinde seyahat etmiştir. Kendisinin yaban atı dediği kulanı Türkmenlerin avlayarak etini yediklerini anlatmaktadır: “Bu yaban atlarına Türkmenler ‘kolan’ (kulan, kulun) diyorlardı. Bunların cüsseleri eşekten biraz daha büyük olup kuyrukları da eşek kuyruğuna benziyordu. Bunlar sürü halinde çöllerde gezip su içmek için su yataklarına uğruyorlardı. Gayet vahşi olduklarından insanlara alıştırmaları çok zordu. Türkmenler bunları avlayıp etini yerler”. Mehmet Emin Efendi, iki Türkmen rehberinin çölde karşılaştıkları kulanları nasıl avladıklarına da şahit olmuştur. Kulan avı tıpkı Babür'ün anlattığı usulle, at üzerinde kovalama ve kılıç darbeleriyle yapılmıştır. Mehmet Emin Efendi,

⁸ “Çöle çıkar bolsa benzer,
Geyiğe, kulana Göklen.
Tasib edip söves etse,
Döner aç arslana Göklen” (Magtymguly 1992: 200).

yaban atı dediği kulanın etini Türkmenlerle birlikte yemiştir (Mehmet Emin Efendi 2007: 112). Mehmet Emin Efendi'nin yaban atı olarak tanımladığı kulanı batılı seyyahlar “colon: wild ass” yani yaban eşeği olarak ifade etmişlerdir. 1881’de aynı bölgede seyahat eden İngiliz O’Donovan’a göre kulan (colon) veya vahşi eşek (Farsça’da gurre) eti, özellikle genç olduğunda mükemmel bir etti, ama hayvanın zor ele geçirilmesi sebebiyle eti Merv pazarlarında çok nadir bulunuyordu (O’Donovan 1882: 343).

XX. yüzyılda Türkistan’daki konar-göçer Türk halkları arasında kulan avı devam etmiştir. Mesela Doğu Türkistan sınırları içinde kalan Kazakların 1949-1951 yıllarındaki göç hareketine katılan Kazak Türkü Hasan Oraltay, kendilerinin kulan dedikleri, “bir nevi yabani at” olarak tanımladığı hayvanları avladıklarını anlatmaktadır (Oraltay 1976: 214, 221). Yine aynı bölgeden olan Kazak Türkü Halife Altay, Altay dağlarının güney doğu eteklerinde bulunan kulanları avladıklarını anlatmaktadır. Altay’ın verdiği bilgilere göre bu bölgedeki Kazaklar için kulanlar iki çeşit olup, birincisine “ker kulan” denilmekte ve tıpkı ata benzemekte; ikincisine ise “çıkın kulan” denilmekte ve tıpkı bir eşeğe benzemektedir (Altay 1998: 110, 333). Kazak sözlüğünde yer almayan bu kelimeler, muhtemelen kulan-tağı veya Asya yaban eşeği-yaban atı ayırımına işaret etmektedir. Çünkü Halife Altay’ın kitabına eklediği ker kulan fotoğrafındaki hayvan (1998: 111) başı, uzun yelesi ve kuyruğuyla Asya yaban atına benzemektedir.

Yaban eşeğinin İslamiyet’ten sonra avlanarak etinin yendiği tarihî tıp kitaplarında da görülmektedir. Muhammed bin Zekeriyya Er-Razi tarafından, yeme ve içmenin tedbirleri konusunda, 933 yılında kaleme alınan *Menafi-ül Ağziyeti ve Def-ü Madarriha* (Besinler Kitabı) adlı eserde yenilen etlerin fayda ve zararları bölümünde yaban eşeği eti de yer almaktadır: “*Vahşi eşek eti: Bu et gerçekten çok kalın, hararet vericidir. Su ve tuz ile pişirilirse fayda verir. Ağır kokulara, mafsalların birbirine daha kenetlenmesine faydalıdır. Yağ ile pişirilirse faydası artar*” (Erdoğan vd. 1988: 48).

Anadolu’da XIV. ve XV. yüzyıllarda yazılan tarihî tıp kitaplarında, yiyecekler ile etler bahsinde, at ve ehli eşek etiyle birlikte, kulan eti de yer almaktadır. Bu dönemlerin tıp bilgisinde dört unsur çok önemlidir. Bu dört unsur şunlardır: sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık. Bu unsurlar ateş, hava, toprak ve su karşılığı olarak kabul ediliyordu. İlaçlar ve tedavi yöntemleri bu esasa göre hazırlanıyordu. Alınan besinlerden hâsıl olan kan, balgam, öd (sarı safra) ve sevda (kara safra); sıcak ve kuru, soğuk ve kuru, sıcak ve yaş, soğuk

ve yaş sayılıyordu (Kaçalın 2005: 353). Etler de bu dört unsura göre değerlendirilmiştir.

XIV. yüzyıl sonlarında Hacı Paşa ismiyle de bilinen dönemin ünlü hekimi Celâlüddin Hızır'ın koruyucu hekimlik konusunda yazmış olduğu *Müntahab-ı Şifâ* adlı tıp kitabında av etleri arasında ayrı ayrı bahsedilmek suretiyle kulan eti, eşek eti ve at etine dair bilgiler bulunmaktadır: “*Kulan eti kuru ve sıcaktır. İkinci derecede geç sindirilir. Eşek eti yaramaz gıdadır, sevda hâsıl eyler, bütün etlerden yaramazdır. At eti sıcaktır, diğer etlerden çabuk sindirilir ve kanı artırır ama çok yenilirse mideye ağır gelir ve sevda hâsıl eder*” (Celâlüddin Hızır 1990: 26).

XV. yüzyılda şair ve tabip Şeyhî tarafından yazıldığı sanılan *Nazmu't-Tabâyi* adlı eserde yiyecek, içecek ve giyeceklerin yararları ve zararları (yan etkileri), bu zararların giderilmesi anlatılmaktadır. Eserde at ve yaban eşeğinin etiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır: “*At eti kuru ve sıcaktır. Kanı bedende sıcak tutar*”. “*Yaban eşeğinin eti kuru ve sıcaktır. Yemeği damla hastalığına iyi gelir. Mide dolu olursa sindirilmez. Bununla zencefili yemek iyidir*” (Kaçalın 2005: 375, 377). Anadolu'da yazılan bu ilmî eserlerde kulanın veya yaban eşeği etinin, at ve ehlî eşek etinden farklı olarak tanımlanması ve değerlendirilmesi, kulanın yaban eşeği olduğunu doğrulamaktadır.

Türklerden başka; Araplar, Farslar, Moğollar ve diğer bazı kavimlerin de yaban eşeğini avlayarak etini yediklerine dair muhtelif bilgiler tarihî kayıtlarda yer almaktadır. Firavunlar zamanında Mısırlı asillerin yaban eşeklerini avlama geleneklerinin olduğu bilinmektedir. Bu yüzden günümüze ulaşan bazı mezar kalıntılarında, hem evcil eşeğin, hem de yabani eşeğin kalıntıları bulunmaktadır (Yılmaz ve Ertuğrul 2011: 113). Asur Kralı I. Aşurnasirpal (MÖ. 1047-1029) dönemine tarihlenen beyaz dikilitaş (obelisk) üzerindeki küçük panolarda arka arkaya boğa, dağ keçisi ve yaban eşeği avı gösterilmektedir (Köroğlu 2008: 6).

Cahiliye dönemi Arap bedevileri ceylan, dağ keçisi, tavşan, keklik, deve kuşu, büyük kertenkeleler, yaban sığırı ve özellikle yaban eşeği avımı çok seviyorlardı (Özaydın 1991: 322; Fayda 1992: 313). Emeviler döneminde avlanan hayvanlardan birisi de yaban eşeği idi (Ekinçi 2008: 519). XIV. yüzyılın meşhur seyyahı İbn-i Batuta, Cebel-i Lübnan'da bölge ahalisinin yerlerini göstermeleri sayesinde yaban eşeği avlayarak yediklerini anlatmaktadır (Battûta 2004:124).

Cengiz Han, uzun batı seferine çıktığı 1222 yılının sonbahar mevsiminde Ceyhun'u geçerek bütün kış Semerkant'ta kalmıştır. Oğlu Cuci'ye, Kıpçak

ülkesinden yaban eşekleri göndermesini emretmiştir. 1223'te Cengiz Han yoluna devam etmiş, Kûlân-başı ovasında (İskender dağlarının kuzeyinde) Cuci ile görüşmüştür. Cuci, babasının yaban eşekleriyle ilgili emrini yerine getirmiştir (Barthold 1990: 480). 1253-55 yıllarında Türkistan'da seyahat eden Rubruck, Moğolların kulan (culam) avladıklarını nakleder (Rubruck 1998:134). Evliya Çelebi, Kavm-i Tatar veya Kavm-i Kalmık dediği Moğolların deve, sığır, at, koyun, keçi, domuz, yaban devesi, yaban atı, yaban camızı ve yaban eşiği yediklerini anlatmaktadır (Evliyâ Çelebi 2003: 323). Asya yaban atlarına ismi verilen Rus seyyahı Przewalski, 1873 yılında Köke-nor bölgesinde Moğolların kulan avladıklarını anlatmaktadır (Prejevsky 1876: 146 vd.).

Sâsâni hükümdarı Behrâm-ı Gûr (M. 420-438) ava, özellikle yaban eşiği avına çok düşküdü, kendisine gûr lakabı bu sebeple verilmiştir. Bir rivayete göre yaban eşiği (gûr) avı sırasında çukura düşerek kaybolmuştur (Konukçu 1992: 356). Firdevsi'nin eseri Şehname'de yaban eşiği, destan kahramanı Rüstem tarafından sık sık avlanarak eti yenilen, hatta Farsların derisini elbise yaparak giydikleri bir av hayvanıdır (Ferdowsi 2000: 143, 249, 302).

2. İslam Dini'nde At, Eşek ve Yaban Eşiği Etine Dair Hükümler

İslam dininde etlerinin yenmesinin haram olduğu hususunda görüş birliği bulunan hayvanlar üç gruptur: 1) Domuzun haram olduğu Kur'an'ın açık hükmüyle sabittir. 2) Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etlerinin haram olduğu da yine Kur'an'ın hükmüne dayanır. 3) Meyte tabir edilen, dinî usulde kesilmemiş veya kendiliğinden ölmüş hayvanın etinin haram olduğu da yine Kur'an'ın açık hükmüne dayanır.

Yukarıda sayılan grupların dışında kalan hayvanların etlerinin yenmesi hususundaki dinî hükümler fakihler arasında tartışmalıdır. Eti yenen hayvanların tespitinde çerçeveyi en dar tutanların Hanefiler, en geniş tutanların ise Malikiler olduğu söylenebilir de bu çerçeve içinde de pek çok görüş farklılıkları bulunmaktadır (Bardakoğlu vd. 2010: 38-40). Kur'an-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yenmesi helal ve haram olan etler ile ilgili bazı açıklamalar yer almıştır. Bu açıklamalar bir bütün olarak göz önüne alındığında, her şeyden önce etleri yenebilecek hayvanlarla ilgili bir liste verme yönüne gidilmediği, sadece belli ilke ve ölçüler getirilmekle yetinildiği görülür. Kur'an'da, yeryüzündeki bütün imkânların insanlığın emrine verilmiş olduğu vurgulandığı için, İslamiyet'te bu konudaki temel kuralın helallik olduğu, aksi yönde delil bulunduğu takdirde haramlık hükmünün söz konusu olabileceği

anlayışı İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiştir (Bardakoğlu vd. 2010: 36).

Şafii ve Hanbeli mezhepleriyle Malikilerden gelen bir rivayete göre at etinin yenmesi mubahtır. Bu konuda Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği, “*Resûlullah Hayber günü ehlî eşek etini yasak etmiş, at etine izin vermiştir*” (Buhari, “Zebâ’ih”, 27; Müslim, “Sayd”, 36, 37, 38) mealindeki hadis delil olarak kabul edilmiştir. Hanefilerden Ebû Yûsuf ve Muhammed de bu görüşü benimsemişlerdir. Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş ile Malikilerden gelen ikinci bir rivayete göre ise at etinin yenmesi tenzihen (helale yakın) mekruhtur. Hasan b. Ziyâd, hocası Ebû Hanîfe'den at eti yemenin tahrimen (harama yakın) mekruh olduğu tarzında bir görüş rivayet ettiği gibi, İmam Mâlik'in bunun haram olduğuna hükmettiği ve bazı Maliki âlimlerin bu hükmü benimsediği de belirtilmektedir. At etinin haram olduğunu benimseyen fakihler bu konuda Hâlid b. Velîd'in rivayet ettiği, “*Resûlullah at, katır ve merkep eti yemeyi yasak etti*” (İbn Mâce, “Zebâ’ih”, 14) hadisi ile “*Sizin için atları, katırları ve merkepleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır. Bilmediğiniz daha nice şeyleri yaratır*” (en-Nahl 16/8) mealindeki ayetin çeşitli yorumlarına dayanmışlar, akli delil olarak da askerî ve sivil hizmetler için kullanılan bu hayvanın kesim yoluyla telef edilmesinin Müslüman toplumlara zarar vereceği hususunu zikretmişlerdir. Yine bunlar, at etinin yenmesinin câiz olduğuna kaynak olarak gösterilen hadisteki olayın savaş sırasında cereyan ettiğine dikkat çekerek bunun zaruret hali için geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir. At etinin yenmesini tasvip eden ve etmeyen bütün İslâm âlimlerine göre at necis (pis) hayvanlardan sayılmayıp içtiği suyun artığı ve sütü temizdir (Öğüt 1991: 32).

Hz. Muhammed'in yağ, peynir ve yaban eşegi etinin helal olup olmadığı sorusuna “*Helal, Allah'ın kitabında helal kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın kitabında haram kıldıklarıdır. Hakkında bir açıklamada bulunmadıkları ise serbest bıraktığı (mubah olan) şeylerdendir*” cevabını verdiği Tirmizi ve İbn Mâce'den nakledilmektedir (Okur 2009: 14).

Dört mezhebe göre hazırlanmış olan fıkıh kitaplarına göre ehlî eşegin eti haramdır. Ama yabani eşegin eti helaldir. Anası eşek olan katırın eti de haramdır. Anası at olan katırın veya babası yabani eşek olan katırın eti ise helaldir. Yabani evcilleştirilse, evcil olan da yabanileşse, hüküm yine aynıdır değışmez (Cezîrî 2014: 1068; Yıldırım 1982: 1852).

İlmihal kitaplarında da yaban eşeginin etinin haram olmadığına dair yorumlar bulunmaktadır: Ömer Nasuhi Bilmen, atların cihada yarayan kıymetli

hayvanlar olduğunu, bu sebeple at eti yemenin, İmam-ı A'zam'a göre tahrimen (harama yakın) veya tenzihen (helale yakın) mekruh olduğunu nakleder. Ona göre, ehli eşeklerin ve anaları eşek olan katırların etleri haramdır veya tahrimen mekruhtur. Yabani eşeklerin ve anaları at olan katırların etleri ise haram değildir (Bilmen 1986: 398). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu güncel ilmihal kitabında, bu konuda Ali Bardakoğlu mezhep imamlarının görüşlerini nakletmektedir. Buna göre at eti, dört mezhepte genel kabul gören görüşe göre helaldir. Ebû Hanîfe'ye göre ise tahrimen mekruhtur. Fakat bazı Hanefî bilginlerin görüşü doğrultusunda olmak üzere Hanefî mezhebinde tenzihen mekruh görüşü yaygındır. Maliki mezhebi içinde de at eti yemeyi haram görenler ve tenzihen mekruh sayanlar vardır. Evcil eşek eti konusunda dört mezhepçe genellikle kabul edilen hüküm, ehli merkebin etinin haram olduğu yönündedir. Maliki bilginlerin bir kısmı bunu tenzihen mekruh saymış, bazı sahabilerden ve Hanefî bilgin Bîşr el-Merîsî'den ehli eşek etinin helal olduğu görüşü nakledilmiştir (Bardakoğlu vd. 2010: 40). Bu ilmihalde yaban eşeği etine ise değinilmemiştir. Hüseyin Hilmi Işık, ilmihal kitabında yaban eşeğini yemek caizdir ve artığı temizdir demektedir (Işık 2009: 162).

Bu bilgiler genel olarak değerlendirilirse, İslam dininde at eti helal veya mekruh (helale yakın mekruh), ehli eşek eti ise haramdır. Yabani eşek etinin ise haram olduğuna dair bir hüküm bulunmadığı gibi caiz olduğuna dair hükümler mevcuttur.

3. Türk Dili'nde Kulan ve Kulun Kelimeleri

Tarihî kaynaklarda gerek İslam öncesi, gerek İslami devirlerde kulanın çeşitli Türk halklarınca avlanarak eti yenilen bir hayvan olduğunu, İslam dininde bu konuda bir yasak bulunmadığını tespit ettikten sonra, bu kelimenin Türk dilindeki kökünü, türeyişini, yazılışını ve anlamını, kısaca kullanımını ele almak gerekmektedir. Kulan kelimesinin kökeni ve türemesi “*kul*” köküyle ve “*kulak*” kelimesiyle izah edilmektedir. Buna göre; kulak, başın her iki yanında bulunan işitme organı olup, Eski Türkçe'de *kolgak/kulgak/kulkak*, Kazakça, Kırgızca *kulak*, Tatarca *kolak*, Yakutça *kulgah* şeklindedir. Kulaklarının uzunluğuyla bağlantılı olarak at, eşek türleri ve bu hayvanların renkleri için kulak kelimesiyle ilişkili adlar kullanılmıştır. Mesela Divan'da *kulan* (yaban eşeği), *kula* (boz ile kızıl arası at, eşek rengi), *kulun* (tay) kelimeleri gibi (Başdaş 2006: 51-52). Ayrıca kelimenin kök ve eki *kul+an* veya *ku+lan* şeklinde ayrılmış olup, köke gelen ek vahşi hayvan veya hayvan isimleri yapan

-an (*gan*) veya -lan ekiyle izah edilmiştir. Bu izaha yılan, arslan, kaplan, kulan, sırtlan, bulan, burslan kelimeleri örnek olarak verilmiştir (Demirci 2014: 681; Karahan 2013: 1850).

Günümüz Türk lehçelerinin bazılarında kulan kelimesinin aynı kökten türeyen kulun kelimesi ile anlam benzeşmesine uğraması sebebiyle Türkçe sözlük ve kaynaklarda her iki kelimenin etimolojisi ve anlamı önem kazanmaktadır. Clauson, on üçüncü yüzyıl öncesine ait Türkçe etimolojik sözlüğünde *kulan* kelimesine “yaban eşeği”; *kulun* kelimesine ise “tay” anlamını göstermiştir (1972: 622). Tuncer Gülensoy, Türkçe etimolojik sözlüğünde *kolan* kelimesine birinci anlam olarak “yaban eşeği”, ikinci anlam olarak “eğer kuşağı; bağırdak” anlamlarını göstermiştir. *Kulun* kelimesinin anlamını ise “at ve eşek yavrusu” olarak göstermiştir. Gülensoy’a göre *kulun* kelimesi “*kol*” “yaban eşeği” kökünden + “(u)n” ekiyle türetilmiştir (2007: 534, 566). Hasan Eren ise *kulan* kelimesini etimolojik sözlüğüne almamış; *kolan* kelimesine “hayvan semerini veya eyerini bağlamak için kullanılan bağ”; *kulun* kelimesine “at yavrusu” anlamını vermiştir. Ayrıca bu sözlükte yerel ağızlarda *kulun* (ve *gulun*)’un “eşek yavrusu, sıpa” olarak kullanıldığına da işaret edilmektedir (1999: 249, 264). Etimologlardan Joki, Türkçe *kulun* kelimesinin eski bir göçer söz olduğunu düşünmüş ve Akkadca *kudunû*, *kudanû*, *kudannu*, *kudînu* “katır” biçimi üzerinde durmuştur. Doerfer bu yaklaşımanın anlam ve ses bakımlarından inandırıcı olmadığını, ayrıca coğrafi ara evrelerin boş kaldığını da dile getirmiştir (Eren 1999: 265). İ.Z. Eyuboğlu ve S. Nişanyan’ın Türkçe etimolojik sözlüklerinde bu kelimeler bulunmamaktadır.

Mitolojik metinlerde, Oğuz Kağan Destanı’nın İslam öncesi rivayetinde sadece “yaban eşeği” anlamı verilen *kulan* kelimesi geçmekte (Bang ve Arat 1970: 5, 21, 36), *kulun* kelimesi ise her iki rivayette de yer almamaktadır. Manas destanında *kulan* “yaban eşeği” (Gülensoy 2002: 47, 245), *kulun* ise “süt emen tay” anlamındadır (Yıldız 1995: 202). Dede Korkut Hikâyelerinde *kulan* “yaban eşeği”, *kulun* ise “at, at yavrusu, tay” anlamındadır (Gökay 2000: 27, 45, 253). Alpamış destanında ise sadece *kulan* kelimesi geçmektedir (Üçüncü 2006: 86-87).

Divanü Lugâti’t-Türk’de *kulan* kelimesi (قُلَانٌ) şeklinde yazılmış olup, Besim Atalay bunu *kolan* okumuştur. Kaşgarlı Mahmud, Divan’da bu kelimenin anlamını “yaban eşeği” olarak vermiştir (Divan I 1988: 415). Kulun ise (قُلْنٌ) “kısırak yavrusu, tay” anlamıyla açıklanmıştır (Divan I 1988: 404). Divanü Lugâti’t-Türk’ün Dankoff-Kelly yayınının çevirisinde ise kelime *kulan* (qulân)

şeklinde okunmuş ve “yaban eşiği”, *kulnaçı* “doğurmak üzere olan kısrak”, *kulnadı* “kısrak tay doğurdu” anlamındadır. *Kulun* ise “tay”, *kulunlug* “peşinden gelen bir tayı olan kısrak” anlamındadır. Bu yayında *kolan* kelimesi (qolan) “eyer bağı” olarak kaydedilmiştir (Kâşgarlı 2005: 435,448, 449). 1070’li yıllarda yazılan ve Türkçe’nin ilk sözlüğü kabul edilen Divan’da açık bir şekilde görüldüğü gibi kulan yaban eşiği, kulun ise tay, kısrak anlamındadır.

Tıpkı diğer kaynaklarda olduğu gibi Divan’da da kulan, geyik ile birlikte ismi yaygın olarak geçen iki av hayvanından birisidir. Daha önce ifade edildiği gibi geyik kelimesi yabani hayvan ve av anlamına da gelmektedir. Ancak burada ve diğer kaynaklarda görüldüğü gibi geyik kelimesinin sürekli olarak belirli bir isim olan kulan ile birlikte geçmesi, Babür örneğinde olduğu gibi avlarda kulan ile geyiklerin birlikte avlanması, kulan ile geçen geyik kelimesinin genel olarak yabani hayvan veya av değil de, belirli bir hayvan olarak geyik için kullanıldığını göstermektedir.

Kutadgu Bilig’de de kulan yaban eşiği anlamındadır: “*Ming erdem kerek bu cihan tutguka, kör arslan kerek bu kulan basguka*” (Kutadgu Bilig 1991: Beyit 284); “*Bu cihana hâkim olmak için, bin türlü fazilet gerek; yaban eşiğini alt etmek için, arslan olmak gerek*” (Yusuf Has Hâcib 1991: 31). *Kulun* kelimesi Kutadgu Bilig’de yer almamaktadır, ancak “yaban atı” olarak “*tagı*” kelimesi mevcuttur.

XIII. yüzyılın sonlarında veya XIV. yüzyılın başlarında yazıldığı sanılan İbnü Mühennâ Lügati’nde *kulan* “hayvan kolanı, yabani eşek”, *kulun* ise “küçük at yavrusu” anlamındadır (İbnü-Mühennâ 1934: 47). XIX. yüzyılda İstanbul’da yazılan Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî’nin, *Lûgat-i Çağâtayî ve Türkî-i Osmânî* adlı sözlüğünde *kulan* kelimesi “yabani at, gûr-ı har (yaban eşiği), tavar, esb-i deşt (yaban atı)” anlamlarıyla gösterilmiştir (Şeyh Süleyman 1298: 238). Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehçe-i Osmânî* adlı sözlüğünde *kulun* (قولون) “aslı kavmak, kavlamak, kovalamak, asılda kulun ve kulan yabani eşek, merkebin yeni yavrusu” olarak izah edilmiştir (Ahmet Vefik Paşa 2000: 252).

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış eserlerden taranan Türkçe kelimeleri gösteren Tarama Sözlüğünde *kolan* kelimesi “yaban eşiği”; *kulun* “tay”, *kuluncak* “küçük tay, yeni doğmuş tay”, *kulunlamak* “kısrak yavrulmak” anlamlarıyla kaydedilmiştir (Dilsiz 1983: 142, 148).

Günümüz Türkiye halk ağzı derlemelerinde ise bu iki kelimenin anlamlarının benzeştiği görülmektedir. Türkiye’de Bursa, Kars gibi değişik

yörelere *kulan* kelimesi “iki üç yaşında dişi tay, kısarak” anlamında derlenmiştir. Kulun kelimesi ise muhtelif yörelerde: “1. At ve eşek yavrusu, 2. İki-üç yaşında kısarak, 3. Kurt ya da köpek yavrusu” anlamlarında derlenmiştir (Derleme Sözlüğü 1975: 2995, 2997).

Kulan kelimesi Türkçe’den diğer bazı dillere de geçmiştir: Rusça’da кулан (*kulan*) “yabani eşek” (<Türkçe *kulan*) (Esen 2008: 376); Moğolca’da *hulan* [=külen] “Asya bozkırlarının vahşi eşeği, kulan” anlamındadır (Gülensoy 2011: 4). Ayrıca Arapça’ya *kûlân*; Kürtçe’ye ise *kolan* şeklinde geçmiştir (Gülensoy 2007: 534).

a. Türk Lehçelerinde Kulan ve Kulun Kelimelerinin Yazımı ve Anlamları

Türk lehçelerinde *kulan* kelimesi *gulan*, *kolan* şeklinde yazılmakta olup her lehçede bulunmamaktadır. Kulun kelimesi ise birçok Türk lehçesinde bulunmakta ve farklı şekillerde yazılmaktadır: Azerice *gulun*, Türkmence *gulın* (ve *gulun*, *tay*), Nogayca *kulin*, Kara Kalpakca *kulin*, Kırgızca *kulun* (ve *kulunçak*), Kazakça *kulin*, Özbekçe *kulun* (ve *kulunçak*), Tatarca *kolın*, Uygurca *kulun*, Teleüt, Şor, Sagayca *kulun* (ve *kulunak*), Başkırtca *kolon*, Hakasca *xulun*, Yakutca *kulun*, Çuvaşca *xâm*, Kıpçakca *kulun* (Eren 1999: 264; Ercilasun vd. 1991: 514-515).

Türkmen Türkçesi sözlüğünde *gulan* (eski şekli *kulan*) “yaban eşeği”, *gulanlamak* “yaban eşeğinin yavrulaması”, *golan* “halat, kolan” anlamındadır. Kulun (*gulın*) ise bu sözlükte bulunmamaktadır (Ölmez 1995: 276, 306). Kırgız Türkçesi sözlüğünde *kulan* “yabani eşek; Prjevalskiy’nin atı”, *kulun*, ise “süt emen tay” anlamındadır (Yudahin 1998: 518-519). Kazak Türkçesi sözlüğünde *kulan* (*qulan*) “katır gibi yabani yıldı”, *kulun* (*qulin*) “kısrağın yavrusu, tay”; *kodik* (*qodiq*) “kulan veya eşek gibi hayvanların yavrusu, sığa” anlamındadır (Kenesbayoğlu vd. 1984: 169, 179-180). Kıpçak Türkçesi sözlüğünde *kolan*, *kulan* ve *bulan*, *bulnak* “yaban eşeği”, *kolan* ve *kulan* “yular, eğer kolanı”, *sağın* “yaban eşeği”, *kulun* “bir yaşındaki tay”, *kutuk* “yabani eşek yavrusu” anlamına gelmektedir (Toparlı vd. 2007: 37,152, 162, 165, 222). Özbek Türkçesi sözlüğünde *kulan* “attan daha küçük, eşekten daha büyük, attan ziyade daha çok eşeğe benzeyen yabani bir hayvan, yabani haçir”, *kulun* “bir yaşını doldurmamış tay” anlamındadır (Marufov vd. 1981: 616, 618). Tatar Türkçesi sözlüğünde *kulan* (*kolan*) “yabani eşek”; *kolın* “kulun, tay” anlamındadır (Ganiyev vd.

1997: 157, 159). Konar-göçer yapılarını uzun süre muhafaza eden Türk halklarının dillerinde kulan genellikle yaban eşeği anlamındadır.

Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde *kulan* sadece bir erkek ismi olarak görülmektedir. *Kulun* ise “tay”, *kulunlamak* “tay doğurmak, gunamak” anlamındadır (Caferoğlu 1968: 185-186; Doğan ve Usta 2014: 207). 1382’de Ming Sülalesi döneminde yazılan Uygurca-Çince İdikut sözlüğünde *kulan* (qulan) “yabani katır, yaban eşeği”, *kulun* (qulun) “tay, bir yaşa kadar olan at yavrusu” anlamındadır (Yunusoğlu 2012: 163). Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde *kulan* “1. yaban eşeği”, “2. kulun”; *kulun* “yaşına doymamış kısrağ yavrusu; *kökya* “yaban eşeği” anlamındadır (Necip 1995: 204, 247-248).

Azeri Türkçesi sözlüğünde *gulan* “tay”, *gulanca* “kulun”, *gulun* “kulun, tay” anlamındadır (Akdoğan 1999: 407-408). Gök Oğuz (Gagauz) Türkçesi sözlüğünde *kuli* “tay”, *kolan* “eyer kolanı, hortum” anlamındadır (Gaydarci vd. 1991: 154, 161). Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğünde *kulan* “tay” anlamında olup, bu sözlükte *kulun* yer almamaktadır (Tavkul 2000: 280). Altay Türkçesi sözlüğünde *kulun* “tay, memedeki tay”, *kulundu* “taylı”, *kulundu bee* “taylı kısrağ”, anlamındadır. (Baskakov ve Toşçakova 1999: 124). Saha-Yakutca sözlüğünde *kolan* kelimesi *xolun* şeklinde gösterilmiş ancak anlam verilmemiştir (Vasiliev 1995: 160). Şor sözlüğünde *kulun* “tay” anlamındadır. Kulan kelimesi ise bu sözlükte bulunmamaktadır (Tannagaşeva 1995: 57). Hakas sözlüğünde *hulan* “kulan, yabani at”, *hulun* “kulun, yıldı, at yavrusu” anlamındadır (Arıkoğlu 2005: 196-197).

b. Kulan Kelimesinin Türkçe’de Özel İsim Olarak Kullanımı

Türkçe’de kulan kelimesi yer, şahıs, boy ve bitki ismi olarak özel isim şeklinde de kullanılmıştır. Türklerin yaşadığı coğrafyalarda, özellikle Türkistan’da tarihin değişik dönemlerinde çok sayıda kulan ismi taşıyan yer adına rastlanmaktadır: Kulan Ağıl vadisi, Kulan Urgi vadisi, Kulanaşa kışlağı, Kulan Ölmez ırmağı, Kulan-başı ovası gibi. Mesela 846-847 yıllarında İbn Hurdazbih’in kaleme aldığı coğrafya eseri *Yollar ve Ülkeler Kitabı*’nda Şaş ve Türk topraklarının yolu bahsinde Cûlşûb’dan Berka’ya giderken dört fersah mesafede bulunan, zenginlerin yerleşik olduğu bir yer olarak Kûlân şehrinden bahsedilmektedir (Hurdazbih 2008: 38). Kafkasya’da (Karaçay-Balkar bölgesinde), Kazakistan’da, Kırgızistan’da ve Hindistan’da çeşitli dönemlerde yer adı veya dağ, vadi, ırmağ gibi coğrafi unsurlara kulan ismi verilmiştir. Günümüzde özellikle Kazakistan ve Kırgızistan’da halen bu adı taşıyan

yerleşim birimleri mevcuttur. Anadolu'da Aksaray ilinin merkez köylerinden birisinin ismi Kulan'dır (şimdiki ismi Karaçayır).

Kıpçak, Kazak, Türkmen ve Özbek boyları arasında *Kulan* veya *Kulançı* boy adını taşıyanlar vardır (Lezina ve Superanskaya 2009: 383). Türkmenistan'da Salır boyu arasında Kıpçakların bakiyeleri olan *Kulan* veya *Kulancı* boyu günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Solak 2007: 32, 213). Kırgız şecerelerinde bey isimleri ve bu beylerden neşet eden boy-oymak isimleri arasında *Kulan Kılıçık* ve *Kulansarık* gibi isimler yer almaktadır (Omorov 2008: 36, 51). XIX. yüzyılda Özbek boylarından birisinin ismi *Kulandır* (Vambery 1865: 396).

Eski Uygur Türkçesinde *kulan* kelimesi erkek ismi olarak kullanılmıştır. Ayrıca *Kulun Kara* şeklinde erkek ismi mevcuttur (Caferoğlu 1968: 185-186). Altay Türkçesi'nde *kulun* (tay) erkek ismi olarak da kullanılmaktadır (Baskakov ve Toşçakova 1999: 243). Hicri 638 tarihinde Mısır Memlukleri devrinde El-Hafız Zekieddin tarafından kaleme alınan *Kitab-ı Muhtasar Sahih-i Müslim* adlı eserde Kamiliye'de tahsil görmüş Kıpçak bilginlerinin lakapları arasında *Kulancık* ismi geçmektedir. Kelimenin kulandan alındığı ifade edilmiş ve yabani step eşeği şeklinde anlamlandırılmıştır (Caferoğlu 1973: 33). Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın iki oğlundan birisinin ismi *Kulan Arslan* (Davud)'dır (Aksarayî 2000: 15). Anadolu'da 1748 tarihli Konya 57 nolu Sicil Defterinde *Kulan binti Asiye* şeklinde şahıs ismi geçmektedir (Altan ve İpçioğlu 2009: 525).

Eski Uygur Türkçesinde *kulun* isminde bir çiçek türü bulunmaktadır (Caferoğlu 1968: 186). Babürname'de *kulan-kuyruğu* adı verilen, suya atılarak balıkları bayıltmak suretiyle balık avında kullanılan bir bitkiden bahsedilmektedir (Babur 1987: 155, 625).

Ayrıca Türkçe'de kulanla ilgili atasözleri de bulunmaktadır: Divan'da “*Kolan –yaban eşeği- kuyuya düşse kara kurbağası aygır olur*” (Divan III 1988: 122); “*kulan sürüsü kılavuzsuz olmaz*” (Kâşgarlı 2005: 244) şeklinde atasözleri ve “*Bütün kolanlar çoştı, geyik, sığın toplandı, yaylaya doğru akıştı, sıra olup koştu*”. “*Gençleri çalıştırarak, meyve toplatarak, kulan ve geyik avlatarak bayram yapıp avunalım*” gibi şiirler bulunmaktadır (Divan I 1988: 214, 263). Kazak Türkçesinde “*Qulan kayda semirse, jinin sonda tögedi* -Kulan nerede semirirse, pislğini orada döker” atasözü kullanılmaktadır (Mert 2007: 303).

4. Kulanın Biyolojik Tasnifteki Yeri ve Özellikleri

At ve eşek biyolojik tasnife (taksonomi) göre *mameliler* sınıfından, *Perrissodactyla* (tek toynaklılar) takımından, *Hippomorpha* alt takımından, *Equidae* (atlar ve eşekler) ailesindedir. Kulan da denilen Asya yaban eşeğinin biyolojik tasnifteki Latince ismi *Equus hemionus*'tur⁹. Asya yaban atının ismi ise *Equus przewalskiidir* (Demirsoy 1997: 241). Modern biyolojinin tasnifinde kulan bir yabani eşek türüdür.

Eşek (*Equus asinus*), *Equidae* ailesinin, *Equus* (at) cinsine bağlı bir türdür. Eşek atla aynı cins içinde olmakla birlikte, attan bazı yönlerden ayrılır. Eşeğin baş ve kulakları ata göre daha uzun, yele ve kuyruk kılları daha kısadır. Eşeklerde bel omurları daima 5 adet, atlarda ise 6 adettir. Sadece Arap atı gibi bazı ırklarda 5 bel omuru vardır. Ayak bileklerindeki kestaneler yalnız ön bacaklarda bulunur. Eşeğin sesi, yani anırması da sadece kendine has olup, diğer bütün türlerden ayrılır. Genel olarak eşek türü, Afrika'da yaşayan eşekler ve Asya'da yaşayan yarı eşekler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Afrika'da yaşayan eşekler, Somali eşeği (*Equus Asinus Somaliensis*) ve Nubya Eşeği (*Equus Asinus Africanus*) olmak üzere iki çeşittir. Asya yarı eşeklerinin ise yaygın çeşitleri Kulan (*Equus hemionus*) ve Onager (*Equus onager*) dir (Yılmaz ve Ertuğrul 2011: 111).

Yaban eşekleri tarih boyunca Ukrayna ve Filistin'den Sibirya, Türkmenistan, Moğolistan ve Tibet'e kadar geniş bir alanda yaşamışlardır. Yaban eşeklerinin baş gövde uzunluğu 200-250 cm, kuyruk 30-40 cm, omuz yüksekliği 130 cm, ağırlıkları 260 kg kadardır. Kulakları kısa (150 mm'nin altında), toynakları geniş, kuyruğu kısadır. Sırt kısımları kırmızımsı, kır, sarımsı veya grimsi olabilir. Sırtlarında siyah çizgiler mevcuttur. Omuzlarında enine siyah çizgi bulunur. Ağız kısmı beyazımsıdır. Renkleri coğrafya ve mevsime göre değişir. Ömürleri ortalama otuz beş yıldır. Asya yaban eşekleri kurak ve yarı kurak bölgelerde yaşar. Suyu Afrika eşeğinden daha çok sever; bu nedenle genellikle su kaynaklarından 20 km'den daha uzak mesafede bulunmazlar. Kısa mesafelerde saatte 70 km'lik koşma hızına ulaşabilirler. Bazen 4800 metre yükseklikteki alanlara kadar yayılış gösterirler. Sesleri at ile eşek sesi arasındadır. Vücut yapılarının uygun olmasına rağmen evcilleştirilmemişlerdir. Yedi alt türü mevcuttur. Bunlardan *Equus Hemionus Anatoliensis* Anadolu'da

⁹ Kulan biyolojik tasnifte *Equus hemionus* olarak kabul görmeye birlikte bazı bilim adamları onu *Equus hemionus luteus* olarak da tanımlamaktadır (Reading vd. 2001: 381). Esasen *Equus hemionus luteus* da Gobi çölünde yaşayan Asya yaban eşeğidir (Bakınız Tablo-1).

ve Mezopotamya'da yaşamış, Sümerler tarafından askeri amaçlarla kullanılmıştır. Aynı türden olma ihtimali yüksek olan başka bir popülasyon ise Tibet ve Kaşmir'de yaşamaktadır. Bunlar da evcilleştirilememişlerdir. Ancak, evcil eşek ve *guaggalar* (zebraya benzeyen bir tür yaban eşegi) ile melezlenebilmektedirler. Günümüzde yaban eşeklerinin soyları tükenme tehlikesi altındadır (Demirsoy 1997: 241). Bazı bölgelerde koruma altına alınmışlardır (Bakınız: Tablo 1).

Sonuç

Tarihî kaynaklara göre Türklerde av hayvanı olarak kulan ve geyik birinci sırada yer almakta ve yan yana geçmektedir. Türklerin anayurdu olan Türkistan'ın çöllük ve dağlık bölgelerinde sürüler halinde yaşayan kulanlar destani devirlerden başlayarak günümüze kadar avlanmış ve etleri yenmiştir. Oğuz Kağan, Dede Korkut, Köroğlu, Manas ve Alpamış gibi, özellikle Oğuz/Türkmen, Kazak ve Kırgızlara ait destan ve hikâyelerde kulan bir av hayvanı olarak yer almaktadır. Kulan, Türkler tarafından hem İslam öncesi, hem de İslam sonrası dönemde avlanmıştır. Avlanarak etinin yenmesi Kazak, Kırgız, Kıpçak ve Türkmen gibi yakın zamanlara kadar konar-göçer yapılarını muhafaza eden Türk halklarında devam etmiştir. Kulan avı, at üzerinde ok-yay, kement ve kılıç kullanarak veya derin çukurlar kazmak suretiyle yapılmıştır.

Türklerden başka, Arap, Fars, Moğol vb. gibi topraklarında yaban eşegi bulunan kavimler de bu hayvanı avlamışlardır. İslam dünyasında yazılan tarihî tıp kitaplarında av etleri veya etler faslında kulan veya yaban eşegi eti müstakil olarak yer almakta, bu etin özellikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Anadolu'da XIV. ve XV. yüzyıllarda yazılan tarihî tıp kitaplarında, yiyecekler ile etler bahsinde, at ve ehlî eşek etiyile birlikte kulan eti de görülmektedir. Genel olarak İslam dininde at etinin helal veya mekruh (helale yakın), ehlî eşek etinin haram olduğuna dair hükümler mevcuttur. Yabani eşek etinin ise haram olduğuna dair bir hüküm bulunmadığı gibi caiz olduğu yönünde deliller ve hükümler bulunmaktadır.

Tarihin eski dönemlerine ait olan Türk mitolojik metinlerinde kulan yaban eşegi, kulun ise tay veya at anlamında kullanılmıştır. Türkçe'nin ilk sözlüğü kabul edilen Divanü Lugâti't-Türk'de açık bir şekilde görüldüğü gibi kulan yaban eşegi, kulun ise tay, kısrağ anlamındadır. Kutadgu Bilig ve diğer bazı kaynaklarda kulan yaban eşegi olarak geçmektedir. Özellikle Kutadgu Bilig'de kulan ve tağı (yaban atı) ayırımının yapılmış olması, kulanın yaban atı

değil yaban eşegi olduğunu göstermektedir. Türk dilinin etimolojik sözlüklerinde *kulan* (veya kolan) yaban eşegi, *kulun* ise at ve eşek yavrusu (tay ve sıpa) anlamındadır.

Türkçe'nin tarihî gelişimi içerisinde kulan ve kulun (tay, kısarak) kelimeleri zamanla bazı lehçelerde anlam değişmesine ve benzeşmesine uğramıştır. Türkmen, Kırgız ve Kıpçak gibi konar-göçer yapılarını yakın zamanlara kadar muhafaza eden ve kulan avlamaya devam eden Türk halklarının lehçelerinde kulan yaban eşegi, kulun ise tay anlamını korumuştur. Kazak ve Özbek lehçelerinde ise kulan kelimesinin anlamı genişlemiştir. Uygurlarda yerleşik hayata geçiş ve et yemeyi yasaklayan Maniheizm, Budizm gibi dinlerin, daha sonra İslamiyet'in etkisiyle kulan kelimesi anlam değişmesine uğramış olabilir. Anadolu Türkçesi ağız derlemelerinde de bu durum görülmektedir. Bu da yurt değiştirmenin, yerleşik hayatın veya din değiştirmenin tesiriyle birlikte yaban eşegi avının ortadan kalkmasının bir sonucu olarak izah edilebilir. Ayrıca aynı coğrafyada yaşayan Asya yaban atı ve yaban eşeginin dış görünüş itibarıyla birbirine benzemesi, her ikisinin de avlanması sebebiyle, kulan kelimesine yaban atı, eşegi veya katırı gibi anlamlar yüklenmiş olabilir. Kulan kelimesi Türkçe'den Moğolca, Rusça, Arapça ve Kürtçe'ye de geçmiştir. Bozkır kültürüne sonradan dâhil olan Moğolların kulan kelimesini Türklerden alarak yaban eşegi için kullanmaları, kelimenin en eski anlamının yaban eşegi olduğunu desteklemektedir. Kulan kelimesi Türkçede yer, şahıs, boy ve bitki ismi olarak kullanılmış, atasözlerine de girmiştir.

Modern biyolojinin tasnifinde kulan (*Equus hemionus*) bir yabani eşek türüdür. Bununla birlikte bazı hayvan bilimciler kulanı Asya yarı eşegi olarak da isimlendirmektedirler. Çünkü Asya yaban eşekleri diğer bölgelerdeki yaban eşeklerinden biraz farklı olarak, görünüşleri itibarıyla Asya yaban atlarına benzemektedirler. Ancak eşek atla aynı cins içinde olmakla birlikte, attan bazı özellikleriyle ayrılan ayrı bir türdür. Özellikle baş yapısı, kulak, yeke ve kuyruk uzunluğu ile yaban atı ve yaban eşegi birbirinden ayırt edilebilmektedir. Her iki tür arasında melezleşme olması ihtimali ise henüz genetik çalışmalarla kesin bir şekilde tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

AHMET VEFİK PAŞA (2000), *Lehçe-i Osmânî*, (Hazırlayan: Recep Toparlı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKDOĞAN, Yaşar (1999), *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*, İstanbul: Beşir Yayınevi.

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i (2000), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çeviren: Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ALTAN, Mehmet-Mehmet İpçioğlu (2009), “Şeriye Sicil Kayıtlarına Göre 1748-1749 Yıllarında Konya’da Aile”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21: 519-532.

ALTAY, Halife (1998), *Anayurttan Anadolu’ya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ARIKOĞLU, Ekrem (2005), *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.

AZZAVÎ, Abbas (1940), “İbni Hassul’ün Türkler Hakkında Bir Eseri”, *Belleten*, (Trc. ve Nşr. M. Şerafeddin Yaltkaya), IV (14-15): 235-266.

BABUR, Gazi Zahirüddin Muhammed (1987), *Vekayi Babur’un Hâtıratı*, II, (Çeviren ve Hazırlayan: Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BANG, W.-R.R. Arat (1970), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

BARDAKOĞLU, Ali- vd. (2010), *İlmihal: İslâm ve Toplum*, II, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BARTHOLD, V.V. (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BASKAKOV, N.A.-T.M. Toşçakova (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, (Hazırlayanlar: Emine Gürsoy Naskali, Muvaffak Duranlı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BAŞDAŞ, Cahit (2006), “Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu –k Ünsüzü ve Çokluk”, *İlmî Araştırmalar*, 21: 45-57.

BERBERCAN, Mehmet Turgut (2010), “Türk Dili ve Kültürü Açısından Baburname’de Avcılık”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 42: 11-32.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (1986), *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.

CAFEROĞLU, A. (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____, (1973), “Kıpçakça Eponimler”, *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, XXI: 25-36.

CELÂLÜDDİN HIZIR (Hacı Paşa) (1990), *Müntahab-ı Şifâ*, I, (Hazırlayan: Zafer Önler), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CEZİRÎ, Abdurrahman (2012), *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, III, (Çeviren: Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları.

CİHAN, Cihad (2010), *XIX. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Hazar Ötesi Türkmenleri (Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durum)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

CLAUSON, Sir Gerard (1972), *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

DEMİRCİ, Ümit Özgür (2014), “Tarihi Lehçelerde Yılan”, *Turkish Studies*, Volume 9/5 Spring: 679-687.

DEMİRSOY, Ali (1997), *Türkiye Omurgalıları, Memeliler*, Ankara: Meteksan.

DİLSİZ, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi (1988), (Çeviren: Besim Atalay), I-III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DOĞAN, İsmail-Zerrin Usta (2014), *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*, Ankara: Altınpost Yayınları.

EKİNCİ, Abdullah (2008), “İslâm Kültürü ile Türklerdeki Av Geleneğinde İktisadi ve Sosyo-Kültürel Paralellikler ve Farklılıklar”, *Av ve Avcılık Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 515-522.

EL-CAHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr (1988), *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, (Çeviren: Ramazan Şeşen), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet Bican-vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ERDOĞAN, Yusuf-vd. (1988), “Muhammed Bin Zekeriya Er-Razi'nin Besinler Kitabı”, *Ebubekir Razi (865-925) Sempozyumu Tebliğleri-14 Mart 1988*, (Editör: Ahmet Hulusi Köker), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 33-68.

EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

ESEN, Minara Aliyeva (2008), “Rus Dilindeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Tasnif Denemesi”, *Turkish Studies*, Volume 3/Fall: 364-382.

ESİN, Emel (2004), *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, (Yayıma Hazırlayan: Ergun Kocabıyık), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

EVLİYÂ ÇELEBİ, b. Derviş Mehmed Zıllî (2003), *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı vd.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

FAYDA, Mustafa (1992), “Bedevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V: 311-317.

FERDOWSİ (2000), *The Epic of Kings or Shahname*, (Translated: Helen Zimmern), Iowa: Omphaloskepsis.

GANIYEV, Fuat-vd. (1997), *Tatarca-Türkçe Sözlük*, Kazan: İnsan Yayınevi.

GAYDARCI, G.A.-vd. (1991), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

GEİGL, Eva-Maria-Thierry Grange (2012), “Eurasian Wild Asses in Time and Space: Morphological versus genetic diversity”, *Annals of Anatomy*, 194: 88-102.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ (1975), *Mevâi 'dü'n-Nefâis fi Kavâ'idi'l-Mecâlis*, (Günümüz Türkçesine Çeviren: Cemil Yener), İstanbul: Hünkâr Kitabevi.

GÖKYAY, Orhan Şaik (2000), *Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Göroğlu: Türkmen Halk Destanı (1996), II, (Hazırlayan: Annaguli Nurmehmet), Ankara: Bilig Yayınları.

GROVES, Colin-Peter Grubb (2011), *Ungulate Taxonomy*, Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.

GÜLENSOY, Tuncer (2002), *Manas Destanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____, (2011), “Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter: 1-24.

GÜVEN, Özbay-Gülten Hergüner (1999), “Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları”, *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5: 32-47.

İŞİK, Hüseyin Hilmi (2009), *Tam İlmihâl Se’âdet-i Ebediyye*, İstanbul: Hakikat Kitâbevi.

İŞİN, Priscilla Mary (2009), “Osmanlı Mutfağında Av Etleri”, *Acta Turcica*, 1: 450-456.

İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed Tancî (2004), *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, (Çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İBN HURDAZBÎH (2008), *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çeviren: Murat Ağarı), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İbnü-Mühennâ Lûgati (1934), (Abdullah Battal), İstanbul: Devlet Matbaası.

İstanbul’dan Asya-yı Vusta’ya Seyahat: Seyyah Mehmet Emin Efendi’nin Seyahatnamesi (2007), (Hazırlayan: A. Muhibbe Darga), İstanbul: Everest Yayınları.

KACZENSKY, Petra-Chris Walzer (2008), “Der Asiatische Wildeselbedrohter Überlebenskünstler in der Wüste Gobi”, *Zeitschrift des Kölner Zoos*, Heft 3, 51: 147-163.

KAÇALİN, Mustafa S. (1995), “Elifbâ (Türkçe’nin Yazıldığı Alfabeler)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI: 44-49.

_____, (2005), “Nazmu’t-Tabâyi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 26: 351-412.

KAFESOĞLU, İbrahim (1980), *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARAHAN, Akartürk (2013), “Codex Cumanicus’ta Hayvan Adları”, *Turkish Studies*, Volum 8/1 Winter: 1839-1865.

KÂŞGARLI MAHMÛD (2005), *Divânü Lugâti’t-Türk*, (Çeviri, uyarılama, düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

KENESBAYOĞLU, İ.K.-vd. (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (Tercüme: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını.

KONUĞÇU, Enver (1992), “Behram-ı Gûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V: 356.

KÖROĞLU, Kemalettin (2008), “Eski Mezopotamya’da Kralların Av Partileri”, *Av ve Avcılık Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi, 3-12.

Kutadgu Bilig (1991), I Metin, (Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

LEZINA L.N.-A.V. Superanskaya (2009), *Türk Onomastikası*, (Çeviren: Nergize Turaeva), İstanbul: Selenge Yayınları.

MAGTYMGULY (1992), *Mahtumkulu Divanı*, (Hazırlayan: Himmet Biray), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

MARUFOV, Z.M.-vd. (1981), *Özbek Tilinin İzahlı Lügati*, II, Moskova: A.S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.

MERÇİL, Erdoğan (1989), *Kirmân Selçukluları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MERT, Osman (2007), “Kazak Türkçesi’nde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri”, *Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu 21-23 Mayıs 2007 Bildiriler*, (Editör: Sebahattin Şimşir, Bedri Aydoğan), Almatı: 297-312.

NECİP, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Ruşçadan çeviren: İklil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

O'DONOVAN, Edmond (1882), *The Merv Oasis*, II, London: Smith, Elder & Co.

OKUR, Kâşif Hamdi (2009), “İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler”, *Usûl*, 11: 7-40.

OMOROV, Timurlan (2008), *Kırgız Şecerelerine Göre Türk Boyları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ORALTAY, Hasan (1976), *Kazak Türkleri*, İstanbul: Türk Kültür Yayını.

ÖGEL, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IV, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____, (2010), *Türk Mitolojisi*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖĞÜT, Salim (1991), “At: Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV: 32.

ÖLMEZ, Mehmet (1995), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, (Hazırlayanlar: Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez, Süer Eker), Ankara: Simurg Yayıncılık.

ÖZAYDIN, Abdülkerim (1991), “Arap: İslâm’dan Önce Araplarda Sosyal ve İktisadî Hayat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III: 321-324.

POLAT, M. Said (2008), “Göçebe Türklerde Avcılık”, *Av ve Avcılık Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi, 55-63.

PREJEVALSKY, N. (1876), *Mongolia*, II, (Translated by: E. Delmar Morgan), London: Sampson Low.

RADLOFF, Wilhelm (1995), *Manas Destanı*, (Yayına Hazırlayan: Emine Gürsoy-Naskali), Ankara: Türksoy Yayınları.

READING, Richard P.-vd. (2001), “Status and distribution of khulan (*Equus hemionus*) in Mongolia”, *Journal of Zoology*, Volume 254, Issue 3: 381-389.

SAUER, James A.-vd. (2000), *The Archaeology of Jordan and Beyond*, Winona Lake, Ind: Eisenbrauns.

SOLAK, İbrahim (2007), *Şecere*, Konya: Tablet Yayınları.

SÜMER, Faruk (1976), “Dede Korkut Destanlarında Bazı Hayvanlara Dair”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 321-323.

ŞEN, Mesut (2008), “Geyik”, *Av ve Avcılık Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi, 75-88.

ŞENEL, Mustafa-Nadir İlhan (2008), “Av Hayvanlarının Kişi Adlarındaki Yansıması”, *Av ve Avcılık Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi, 321-335.

ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-İ BUHARÎ (1298), *Lûgat-i Çağâtayî ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul: Mihran Matbaası.

TANNAGAŞEVA, Nadejda N. Kurpeşko-Şükrü Halûk Akalın (1995), *Şor Sözlüğü*, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.

TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEZCAN, Semih (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

The Geography of Strabo (1854), Vol. I, (Translate: H.C. Hamilton), London: Henry G. Bohn, York Street.

The Journey of William of Rubruck (1998), (Translated and Edited By: W.W. Rockhill), New Delhi: Asian Educational Services.

TOPARLI, Recep-Hanifi Vural-Recep Karaatlı (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1975), VIII, (Hazırlayanlar: Ömer Asım Aksoy vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRKTAS, M. Metin (2013), “Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışları”, *Prof.Dr. Önder Göçgün'e Armağan*, II, (Editör: Mithat Aydın), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, 1093-1102.

ÜÇÜNCÜ, Kemal (2006), *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamiş*, İstanbul: Töre Yayın Grubu.

VALİKHANOF, Captain (1865), “General View of Dzungaria”, *The Russian in Central Asia*, (Translated: John and Robert Michell), London: Edward Stanford, 46-70.

VAMBERY, Arminius (1865), *Travels in Central Asia*, New York: Harper&Brothers, Publishers.

VASİLİEV, Yuriy (1995), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIRIM, Celâl (1982), *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, IV, Konya: Uysal Kitabevi.

YILDIZ, Naciye (1995), *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILMAZ, Orhan-Mehmet Ertuğrul (2011), “Eşegin (*Equus asinus*) Evcilleştirilmesi”, *İğdir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, I (3): 111-115.

YUDAHİN, K.K. (1998), *Kırgız Sözlüğü*, (Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas), II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YUNUSOĞLU, Mağfiret Kemal (2012), *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YUSUF HAS HÂCİB (1991), *Kutadgu Bilig*, II, (Çeviri: Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EKLER:

Resim 1: Gobi çölünde Asya yaban eşegi (Kaczensky ve Walzer 2008: 147).

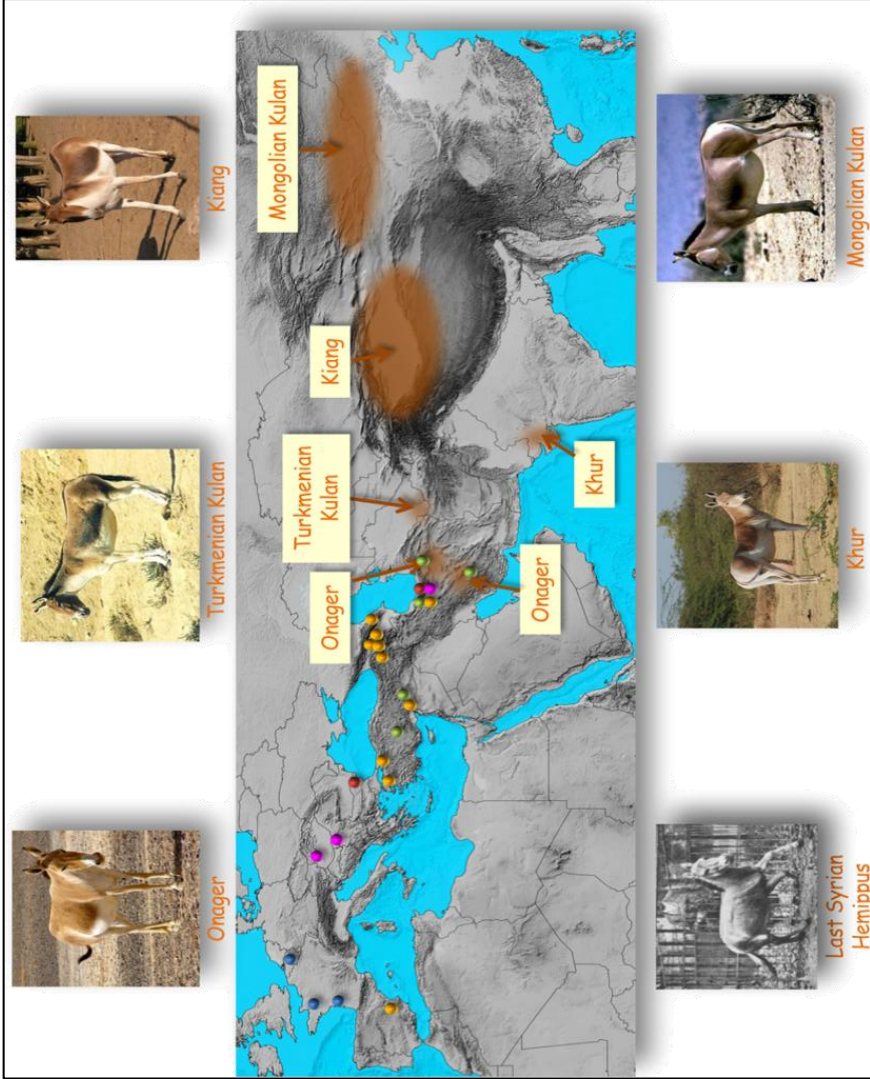

Resim 2: Gobi Asya yaban eşekleri

Resim 3: Gobi Asya Przewalski yaban atları
(Kaczensky ve Walzer 2008: 151).

Türk Av Kültüründe Kulan (Yaban Eşegi) ve Mahiyeti

Resim 4: Asya yaban eşeğinin çeşitli türleri ve dağıldığı alanlar (Geigl ve Grange 2012: 90).

Cihad Cihan

Yaygın isimleri		Zoolojik ismi	Eşanlamlı zoolojik isimleri	Güncel yaşam alanları	Eski yaşam alanları	Durum	Koruma tedbirleri
Suriye yaban eşeği	Hemippus	Equus hemionus hemippus			Filistin, Irak, Suriye, İsrail, Ürdün ve Arap yarımadası	Soyu tükenmiş	
Onager	Fars onager Fars yaban eşeği (Gür)	Equus hemionus onager	E. onager onager	İran (Turan ve Behram-ı Gur koruma alanları)	İran'a özgü tür	Soyu tükenmekte	Koruma altında ama doğal alanlarından tecrit edilmiş
Khur	Hint yaban eşeği	Equus hemionus khur		Kuzey-Batı Hindistan (Kutch, Gücerat)	Batı Hindistan, Sind ve Belucistan, Afganistan	Soyu tükenmekte	Küçük bir kısmı koruma altında
Türkmen Kulanı	Kulan	Equus hemionus kulan	E. onager kulan	Türkmenistan (Badghis tabiat parkı)	Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan	Soyu tükenmekte	Özbekistan ve Kazakistan'da yeniden üretilmekte
Moğol yaban eşeği	Moğol Kulanı, Çikitey	Equus hemionus hemionus	E. hemionus luteus	Gobi çölü ve Kuzey Çin	Eskiden Çin ve Moğolistan'ın kuzey-doğusuna dağılmış olabilir	Belirsiz. Bir zamanlar varsa da muhtemelen soyu tükenmiş	
Gobi Asya yaban eşeği	Gobi Kulanı, Gobi Çikiteyi	Equus hemionus luteus	E. hemionus hemionus	Gobi çölü, nadiren Çin'e komşu bölgeler	Moğolistan'ın büyük bölümü, Sibirya ve Mançurya'nın küçük bir kısmı	Belirsiz. Sayısı muhtemelen azalmakta	Çin, Kalameili'de koruma altında
Kiang	Tibet yaban eşeği, Khyang, Gorkhar	Equus kiang	E. hemionus kiang	%90 'ı Çin: Qinghai, Kansu, Xinjiang eyaletleri ve Tibet, %10'u Nepal, Hint, Pakistan ve Bhutan	Yaklaşık olarak şimdiki bölgelerle aynı	Düşük risk altında, ama bilgi kesin değil	

Tablo 1: Asya yaban eşeğinin sınıflandırılması ve dağılımı (Geigl ve Grange 2012: 91).